

Зоряна ЯРЕМАК

*кандидат юридичних наук, доцент, завідувач
кафедри трудового, екологічного та аграрного права
Прикарпатського національного університету імені Василя
Стефаніка*

ORCID: 0000-0002-4862-0570

ПОШУК ЕФЕКТИВНИХ МЕХАНІЗМІВ ПРИТЯГНЕННЯ РОСІЇ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ ДОВКІЛЛЮ

Питання притягнення російської федерації до відповідальності за шкоду, спричинену довкіллю, є комплексною проблемою. Перш за все, варто зазначити, що норми міжнародного гуманітарного права, які є пріоритетними під час вирішення збройних конфліктів та подолання їх наслідків, є недостатніми для захисту навколишнього середовища. Як приклад можемо навести нещодавню ситуацію із підривом росією Каховської ГЕС[1]. Це найсерйозніший міжнародний злочин, що спричинив техногенну, екологічну та гуманітарну катастрофи небачених масштабів з часів Другої світової війни. Відповідно до норм міжнародного гуманітарного права дамби, греблі, електростанції мають найвищі рівні правового захисту. Першим додатковим протоколом до Женевських конвенцій (ст. 35)[2] прямо заборонено застосовувати методи воєнних дій, які завдають серйозної шкоди природному середовищу. Однак Женевські конвенції, хоча і закріплюють заборони, не містять механізму притягнення до відповідальності за скоєне. Конвенція про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище [3] містить конкретний план реагування. Відповідно до ст. 5 Україна може звернутися до Ради Безпеки ООН зі скаргою на Росію для проведення розслідування. Будь-яка країна-учасниця може направити Генеральному секретарю ООН запит про скликання Консультативного комітету експертів для з'ясування та оцінки ситуації. Однак участь Ради Безпеки ООН неефективна, допоки РФ має право вето.

Із цього випливає, що норми міжнародного гуманітарного права, хоча й містять ряд міжнародних договорів, що стосуються захисту довкілля, та загалом не виокремлюють довкілля як самостійний об'єкт захисту. Аналіз цих норм вказує на яких принципах здійснюється збалансування інтересів суспільства у безпечному для життя та здоров'я довкіллі і військових цілей учасників збройного конфлікту, – військова необхідність виправдовує шкоду, що завдається навколишньому середовищу. Тому охорона навколишнього середовища під час збройних конфліктів повинна базуватися не лише на застосуванні до

навколишнього середовища правил захисту цивільних об'єктів, а й визнання необхідності забезпечення особливого захисту навколишнього середовища як такого [4, с. 263]. Перші прояви такого підходу вже є. Зокрема, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН ES-11/5 «Сприяння здійсненню правового захисту та забезпеченню відшкодування збитків у зв'язку з агресією проти України» від 14 листопада 2022 року [5] безпосередньо передбачає і питання відшкодування збитків, завданих навколишньому природному середовищу України.

Як наслідок недостатнього правового регулювання та захисту довкілля під час війни виникає проблема щодо належного забезпечення відшкодування шкоди, завданої довкіллю, обчислення розміру збитків та ефективної процедури такого відшкодування.

Сьогодні зарано говорити про реальний розмір заподіяної шкоди. Підрахунки, що проводяться, об'єктивно не охоплюють всіх випадків, щодня змінюються в сторону збільшення. За оцінками Державної екологічної інспекції України орієнтовні розрахунки збитків нараховані Державною екологічною інспекцією відповідно до затверджених методик становить 2194 млрд. грн, зафіксовано 3877 фактів завдання шкоди та збитків внаслідок російської збройної агресії [6].

Причому, така інформація має бути належним чином задокументована, верифікована, підтверджена. Збір і фіксація доказів повинні ґрунтуватися на визнаних міжнародних практиках, щоб мати перспективу врахування при розгляді відповідних справ міжнародними інституціями. Особливе значення має дотримання принципів об'єктивності та незалежності при формуванні доказової бази [7, с. 95].

Як приклад важливості процедури збору та фіксації доказів, можна проаналізувати рішення, прийняте у 2022 р. спеціально створеної Компенсаційної комісії ООН (United Nations Compensation Commission (UNCC)) про відшкодування шкоди, у т. ч. екологічної, внаслідок незаконного вторгнення та окупації Іраком Кувейту (1990-1991 роки) [8].

Комісія, зокрема, розглядала претензії, встановлювала факти для оцінки шкоди (у т. ч. екологічної), перевіряла чи заподіяна шкода виникла саме в результаті незаконного вторгнення та окупації Іраком Кувейту, приймала рішення про призначення компенсацій за заподіяну шкоду (у т. ч. екологічну). З метою забезпечення виплати компенсацій за претензіями було засновано Компенсаційний фонд ООН [9]. Цей Фонд отримував відсоток від доходів, отриманих із експортних продажів нафти та нафтопродуктів Іраку (спочатку 30% річної вартості експорту нафти та нафтопродуктів із Іраку; згодом цей відсоток було знижено до 25 % у 2000 році та до 5% у 2003 році).

Усі претензії, подані до Комісії (а це претензії держав (урядів); міжнародних організацій, корпорацій та інших суб'єктів підприємництва, фізичних осіб – прим.), були кваліфіковані за шістьма категоріями (від А до F), а деякі категорії мали ще й підкатегорії (наприклад, підкатегорії «E1»-«E4», «F1»-«F4»). Саме підкатегорія «F4» стосувалася збитків, пошкоджень або шкоди, що заподіяні до-

вкілля. Комісія визначила перелікосновних видів екологічної шкоди, яка підлягала компенсації. Зокрема, це збитки та витрати щодо:

а) зниження та запобігання екологічній шкоді, включаючи витрати, безпосередньо пов'язані з гасінням нафтових пожеж і зупиненням потоків нафти в прибережних районах і міжнародних водах;

б) обґрунтовані заходи, які були вжиті для очищення та відновлення довкілля, або майбутні заходи, які можуть бути задокументовані як розумно необхідні для очищення та відновлення довкілля;

в) обґрунтований моніторинг та оцінка екологічної шкоди з метою оцінки та зменшення шкоди та відновлення довкілля;

г) обґрунтований моніторинг здоров'я населення та проведення медичних оглядів з метою розслідування та боротьби з підвищеними ризиками для здоров'я внаслідок екологічної шкоди;

г) виснаження або пошкодження природних ресурсів [10].

Комісія під час розгляду претензій за підкатегорією «F4» щодо компенсації екологічної шкоди, крім іншого, визнала важливим та обов'язковим надання заявниками доказів, що доводили б як обставини заподіяння екологічної шкоди, так і розмір цієї шкоди. Загалом за категорією «F» було заявлено 2 686 131 претензія на загальну суму 352532,00 млн доларів США, а задоволено – 1 543 819 претензій на загальну суму 52383,00 млн доларів США (що становить 15 %). У результаті Комісія затвердила компенсації за екологічну шкоду за частиною із заявлених претензій. Наприклад, Комісія погодилась частково компенсувати: витрати на заходи з відновлення довкілля; витрати на проведення моніторингу та оцінку екологічної шкоди; витрати, пов'язані з оцінкою та моніторингом шкоди, заподіяної здоров'ю населення через забруднення довкілля та війну в цілому та ін. Відмова у задоволенні частини претензій була обґрунтована передусім: (а) недостатнім доведенням (відсутністю належної доказової бази); (б) недоцільністю компенсації витрат на деякі оцінки екологічної шкоди з огляду на велику кількість років, що минула після війни і такі результати можуть бути недостовірними [11].

Наступний етап відшкодування шкоди, завданої довкіллю внаслідок війни, це пошук ефективних інституцій для прийняття рішення та виконання його в майбутньому щодо виплати відшкодування.

Зрозуміло, що реальна можливість притягнення винних до відповідальності та відшкодування заподіяної шкоди природним об'єктам в рамках національної судової системи відсутня. Як зазначають фахівці, «найпрогресивніше вітчизняне законодавство щодо оцінки екологічних втрат внаслідок російської агресії не працюватиме без введення в дію відповідних процедур щодо вилучення російських активів, вирішення питань зняття імунітету з російського майна та фактичного стягнення активів РФ та осіб, безпосередньо причетних до розв'язування війни на користь України» [12]. І мова тут може йти виключно про міжнародні інституції.

Міжнародне право допускає розвиток різних напрямків виплати компенсацій збитків, завданих збройною агресією іншої держави, через судові або квазі-судові механізми, що переважно не є взаємовиключними чи взаємообумовленими. Основним показником для обрання того чи іншого механізму відшкодування шкоди є його ефективність. Тобто рішення суду або іншого компетентного органу має бути реально виконано та отримано справедливую компенсацію. Наразі універсального ефективного механізму для реальної компенсації збитків довкіллю, завданих збройною агресією проти України, не існує.

Перш за все, це Міжнародний Суд ООН. Відповідно до ст. 92 Статуту Організації Об'єднаних Націй[13] «Міжнародний Суд є головним судовим органом Організації Об'єднаних Націй. Він діє відповідно до прикладеного Статуту, що заснований на Статуті Постійної Палати Міжнародного Правосуддя і утворює невід'ємну частину цього Статуту». Однак, головною проблемою тут є відсутність механізмів примусового виконання рішення. Відповідно до ст. 94 Статуту ООН: «1. Кожен Член Організації зобов'язується виконати рішення Міжнародного Суду по тій справі, в якій він є стороною. 2. У випадку, якщо якась сторона у справі не виконає зобов'язання, покладене на неї рішенням Суду, інша сторона може звернутися в Раду Безпеки, що може, якщо визнає це за необхідне, надати рекомендації або ухвалити рішення про вжиття заходів для приведення рішення у виконання».

Як зазначають міжнародні експерти, наказ Суду «не матиме великого практичного значення для поточних зусиль зі збору доказів для використання в майбутніх переслідуваннях воєнних злочинів. Рада Безпеки залишатиметься паралізованою, коли мова йтиме про ухвалення резолюцій відповідно до розділу VII статуту ООН в осяжному майбутньому»[14].

Наступний орган – Міжнародний кримінальний суд, котрий керується в своїй діяльності міжнародним багатостороннім договором – Римським статутом. Маючи юрисдикцію відносно найсерйозніших злочинів, що викликають стурбованість всієї міжнародної спільноти – злочинів геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії, Міжнародний кримінальний суд може здійснювати свої функції і повноваження на території будь-якої держави-учасниці, а також, відповідно до спеціальної угоди, на території будь-якої іншої держави, яка не є учасницею Римського статуту [15, с. 47]. Однак, Римський статут не передбачає такого злочину як екоцид, незважаючи на те, що пропозиції щодо його закріплення в останні роки широко напрацьовувалися міжнародними експертами[16]. Міжнародний кримінальний суд навіть якщо визнає шкоду довкіллю масштабною, довготривалою та серйозною, тобто воєнним злочином в розумінні ст. 5 Римського статуту, то чи буде можливим присудження відшкодування Україні за завдану довкіллю шкоду, якщо МКС таку справу розгляне? Згідно практики суду, компенсація шкоди є не основним завданням суду, проте зазначається, що компенсацію матеріальної та моральної шкоди можуть отримати жертви.

Європейський суд з прав людини на сьогодні можна вважати малоефективним, адже виконання рішень Європейського суду з прав людини проти росії наразі малоімовірно або майже неможливо, так як парламент росії прийняв закон про невиконання рішень Європейського суду з прав людини, винесених після 15 березня 2022 року. Окрім того, 16 березня 2022 р. росія вийшла із Ради Європи і можливість звернення до ЄСПЛ із скаргою проти росії можна було реалізувати до 16 вересня 2022 р.

Ще один міжнародний квазі судовий, швидше навіть політичний орган, – Компенсаційна комісія ООН, приклад створення якої відомий щодо компенсації Іраком збитків, заподіяних Кувейту. Однак, створення такого органу в нашій ситуації навряд чи є реалістичним, зважаючи на те, що рішення приймається на рівні Ради Безпеки ООН, членом якої з правом вето є росія.

Тому надважливим завданням української держави сьогодні є, використовуючи досвід відповідних міжнародних інституцій, добитися створення окремого спеціалізованого суду за принципом Ad Hoc, а також фонду гарантування виплат за рахунок, в тому числі, конфіскованих активів держави-агресорки. Україна пішла шляхом укладення міжнародного договору про створення механізму відшкодування збитків завданих російською агресією. Передбачається, що до договору будуть залучатися стратегічні партнери, на території яких знаходиться більша частина заморожених активів рф. На підставі договору створюватиметься постійно діюча комісія з розгляду позовів чи заяв про компенсацію збитків. До того ж, угода передбачатиме зобов'язання держав-учасниць такої домовленості щодо блокування, конфіскацій і передачі російських активів, що знаходяться в їхній юрисдикції, в компенсаційний фонд [17]. Для вилучення суверенних активів рф на користь України країни-партнери повинні мати юридичні можливості. Така модель механізму відшкодування шкоди породжує питання без відповідей. Зовсім інший підхід запропоновано Міністром юстиції України Д. Малюською. На його думку, процес укладання міжнародного договору з багатьма державами може бути тривалим і непередбачуваним. Способом прискорення розглядається підписання двосторонніх договорів із країнами, де розміщені російські активи. Така попередня домовленість існує з Латвією [18].

Таким чином, пошук механізмів і напрацювання досвіду щодо відшкодування шкоди довікляю нашої держави є складною та тривалою роботою. Підводячи підсумки, зазначимо, що існує три основні проблеми, що супроводжують будь-який варіант компенсаційної комісії, яку буде створено з відшкодування збитків для України, і які є спільними для багатьох програм відшкодування: інституційна спроможність (тобто належне визначення юрисдикційності цієї комісії, прописання чіткої процедури розгляду та прийняття рішення), фінансування (забезпечення діяльності комісії спеціальним Фондом, який би фінансувався за рахунок активів росії та пов'язаних з нею юридичних і фізичних осіб, які є замороженими/вилученими державами; та прямих внесків росії та інших організацій) та своєчасність (відсутність затяжної процедури розгляду справи, можливість виконання рішення за рахунок коштів спеціального фонду).

1. Підriv Каховської ГЕС у низці системних порушень міжнародного права російською федерацією. *Юридична газета*, 6.07.2023 р. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/pidriv-kahovskoyi-ges-u-nizci-sistemnih-porushen-mizhnarodnogo-prava-rosiyskoyu-federaciyu.html>
2. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій, що стосуються захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р.: ратифіковано із заявою Указом Президії Верховної Ради УРСР № 7960-XI від 18.08.89 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 20.02.2024).
3. Про підписання Конвенції про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище: постанова Ради Міністрів УРСР від 11 травня 1977 р. № 277. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP770277>(дата звернення: 20.02.2024).
4. Яремак З. В. Право збройних конфліктів і захист навколишнього природного середовища: пошук балансу. *Міжнародний журнал «Право і суспільство»*. 2022. №. С. 257 – 266.
5. *Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine: resolution. UN General Assembly. 14 November 2022, A/RES/ES-11/5. UN Digital Library.* URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3994481>(дата звернення: 20.02.2024).
6. Наслідки воєнних дій та вплив на довкілля. Екозагроза: Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України: <https://ecozagroza.gov.ua/>(дата звернення: 20.02.2024).
7. Кобецька Н. Р. Результати, проблеми та перспективи реалізації правового механізму відшкодування шкоди довкіллю України, завданої воєнними діями. *Міжнародний журнал «Право і суспільство»*. 2022. №. С.92 –102.
8. Веб-сайт Компенсаційної комісії ООН (United Nations Compensation Commission (UNCC)). URL: <https://uncc.ch>(дата звернення: 20.02.2024).
9. Компенсаційний фонд ООН засновано відповідно до Резолюції Ради Безпеки ООН № 692 (1991) (Resolution 692(1991), adopted by the Security Council at its 2987th meeting on 20 May 1991). URL: <https://uncc.ch/sites/default/files/attachments/documents/res0692.pdf>(дата звернення: 20.02.2024).
10. Decision 7. Criteria for Additional Categories of Claims. Decision taken by the Governing Council of the United Nations Compensation Commission during its third session, at the 18th meeting, held on 28 November 1991, as revised at the 24th meeting held on 16 March 1992 (S/AC.26/1991/7/Rev.1; 17 March 1992). URL: <https://uncc.ch/sites/default/files/attachments/S-AC.26-DEC%20%20-%20Rev%201%20%5B1992%5D.pdf>(дата звернення: 20.02.2024).
11. Sub-category «F4» Claims (Environmental Damage). Reports and Recommendations of the Panels of Commissioners. URL: <https://uncc.ch/sub-category-f4-claims-environmental-damage>(дата звернення: 20.02.2024).
12. Ріпенко А. Шкоду довкіллю внаслідок війни буде відшкодовано? Ліга. Блоги. 7.09.2022. URL: <https://blog.liga.net/user/aripenko/article/46830>(дата звернення: 20.02.2024).

13. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf(дата звернення: 20.02.2024).
14. Питання та відповіді: Наказ Міжнародного Суду ООН про тимчасові заходи у справі України проти Російської Федерації. URL: <https://www.justsecurity.org/80814/qa-icj-order-on-provisional-measures-ukraine-russia-ua/> (дата звернення: 20.02.2024).
15. Базов О. Питання міжнародно-правового статусу Міжнародного кримінального суду. *Публічне право*. 2019. № 3(35). С. 46–52.
16. Is it time for “ecocide” to become an international crime? 28.02.2021. URL: <https://www.economist.com/international/2021/02/28/is-it-time-for-ecocide-to-become-an-international-crime>(дата звернення: 20.02.2024).
17. Як компенсувати шкоду від вторгнення РФ. Інтерв'ю заступниці міністра Ірини Мудрої. URL: <https://ua.korrespondent.net/interview/4489256-як-компенсувати-шкоду-від-вторгнення-рф-інтерв'ю-заступниці-міністра>(дата звернення: 20.02.2024).
18. Денис Малюська. Росіяни не готові до перемовин. Вони хочуть, щоби ми здалися. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/denis-malyuska-rossiyane-gotovy-peregovorom-1658749150.html>(дата звернення: 20.02.2024).

Yaremak Zoriana. The search for effective mechanisms to hold russia accountable for environmental damage.

The publication is devoted to issues of international legal regulation of bringing the russian federation to responsibility for damage caused to the environment. Within the framework of the declared topic, the norms of international contract law were analyzed and a conclusion was drawn about their ineffectiveness and non-priority for environmental protection during an armed conflict. It is substantiated that environmental protection during armed conflicts should be based not only on the application to the environment of the rules for the protection of civilian objects, but also on the recognition of the need to ensure special protection of the environment as such.

An important issue of the research is the search for a legal mechanism to ensure proper compensation for environmental damage, calculation of the amount of damage and an effective procedure for such compensation. The article outlines the main problems of the newest organisational and legal mechanism being formed in the state of Ukraine to ensure compensation for damage caused to the environment by Russia's military actions.

A list of international judicial and quasi-judicial bodies that can extend their competence to consider such categories of cases is provided, and problematic aspects of the involvement of each of them are identified. The author analyses the prospects of establishing a compensation commission for Ukraine, as well as a fund to guarantee payments from, among other things, confiscated assets of the aggressor state, in order to compensate for the damage caused by the war, including environmental damage. The main problems accompanying any option for the creation and operation of a compensation commission are outlined (institutional capacity, i.e. proper determination of the jurisdiction of this commission; financing (supporting the commission's activities by a special fund); timeliness (absence of a protracted procedure for

consideration of a case, possibility of enforcement of the decision at the expense of a special fund)).

Keywords: armed conflict; surrounding natural environment; right to a safe environment for life and health; damage to the environment; compensation commission.

Яремак Зоряна. Пошук ефективних механізмів притягнення росії до відповідальності за шкоду, завдану довкіллю

Публікація присвячена питанням міжнародно-правового регулювання притягнення російської федерації до відповідальності за шкоду, спричинену довкіллю. У межах заявленої теми проаналізовано норми міжнародного договірної права та зроблено висновки про їх неефективність та неперіоритеність для захисту навколишнього середовища під час збройного конфлікту. Обґрунтовано, що охорона навколишнього середовища під час збройних конфліктів повинна базуватися не лише на застосуванні до навколишнього середовища правил захисту цивільних об'єктів, а й на визнанні необхідності забезпечення особливого захисту навколишнього середовища як такого.

Важливим питанням дослідження є пошук правового механізму належного забезпечення відшкодування шкоди, завданої довкіллю, обчислення розміру збитків та ефективної процедури такого відшкодування. У статті окреслено основні проблеми новітнього організаційно-правового механізму, що формується в державі Україні для забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю воєнними діями Росії.

Наводиться перелік міжнародних судових та квазісудових органів, які можуть поширювати свою компетенцію на розгляд таких категорій справ, та визначено проблемні аспекти залучення кожного з них. Проаналізовано перспективи створення компенсаційної комісії для України, а також фонду гарантування виплат за рахунок, в тому числі, конфіскованих активів держави-агресорки, з метою відшкодування шкоди завданою війною, в тому числі і екологічної. Окреслено основні проблеми, що супроводжують будь-який варіант створення та діяльності компенсаційної комісії (інституційна спроможність, тобто належне визначення юрисдикційності цієї комісії; фінансування (забезпечення діяльності комісії спеціальним Фондом); своєчасність (відсутність затяжної процедури розгляду справи, можливість виконання рішення за рахунок коштів спеціального фонду)).

Ключові слова: збройний конфлікт; навколишнє природне середовище; право на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище; шкода довкіллю; компенсаційна комісія.